

Trijumfalni slavluk cara Maksimilijana i bosanska heraldika

Emir O. Filipović
Sarajevo

Trijumfalni slavluk Maksimilijana I, cara Svetog rimskog carstva, predstavlja jedno od najznačajnijih umjetničkih djela njemačke renesanse. To je monumentalni drvorez izrađen u prvoj četvrtini 16. stoljeća po Maksimilijanovoj narudžbi kao dokument njegove lične vladarske i carske ideje. Značaj ovog umjetničkog spomenika za bosansku historiju ogleda se u činjenici da se na njemu, među predstavljenih 108 realnih i pretenzionih grbova Habsburške dinastije, također nalazi i grb Bosne – u crvenom polju oklopljena ruka naoružana mačem. Ovaj prikaz je specifičan po tome što predstavlja prvi poznati slučaj da se grb s mačem i u pisanom obliku pripisuje Bosni, a ne kraljevstvu Slavonije ili Rame, te zbog toga što je njegovo prisustvo na Trijumfalnom slavluku uvjetovalo i konstantno korištenje istog grba u kasnijoj službenoj upotrebi na ostalim heraldičkim kompozicijama Habsburgovaca, i to u funkciji izraza njihovih dinastičkih pretenzija na Bosnu.

Podstaknuti ovim primjerom, u radu namjeravamo predstaviti Maksimilijanovu carsku politiku, Trijumfalni slavluk kao umjetničko i historijsko djelo te bosanski grb na njemu kao i na ostalim heraldičkim spomenicima Maksimilijanovog vremena.

Car Maksimilijan i njegova balkanska politika

Maksimilijan I, rođen 22. marta 1459. godine u Wiener Neustadtu kao sin cara Friedricha III i Eleanore Portugalske, spada među najpopularnije i najuspješnije njemačke careve koji je na prelazu iz 15. u 16. stoljeće uspješno kombinirao u svom djelovanju stare srednjovjekovne modele

Sl. 1. Portret cara Maksimilijana I, Albrecht Dürer, drvorez (©Trustees of the British Museum, PD 1928-10-13-1, Bartsch 154, CD I)

sa novim renesansnim tendencijama. Kao rimski kralj (lat. *Rex Romanorum*) vladao je još od 16. februara 1486, a car je postao nakon očeve smrti 1493. godine. U Trentu je 1508. proglašen za „izabranog rimskog cara“ (njem. *Erwählter Römischer Kaiser*), pri čemu je ustanovio princip da cara nije nužno morao kruniti papa.¹ (Sl. 1)

¹ O caru Maksimilijanu usp. temeljne studije: Wiesflecker 1986; Wiesflecker 1999; Silver 2008.

Svoju moć crpio je iz prostranih zemljišnih posjeda koje je stekao brakom sklopljenim 1477. godine sa Marijom († 1482), kćerkom burgundskog vojvode Karla Smjelog, čije je titule i zemlje (Nizozemska sa Flandrijom i Brabantom) preuzeo nakon njegove smrti iste godine u bici kod Nancyja. Osim teritorija i titula, Maksimilijan je također ovim brakom postao i nasljednik bogate i razvijene burgundske dvorske kulture.²

Pored brojnih osvajačkih pohoda, Maksimilijan je slavu svoje dinastije proširio i progresivnom bračnom politikom kojom je uspio potomcima osigurati nasljedstvo nad krunama Ugarskog i Španjolskog kraljevstva, a brakom sina Filipa Lijepog sa španjolskom princezom Ivanom udario je temelje svjetskom carstvu na čijem je prijestolju sjedio njegov unuk Karlo V. (Sl. 2) Nadograđujući čvrste temelje koje je postavio car Maksimilijan i slijedećem njegove politike, Habsburška dinastija uspjela je očuvati svoj carski naslov u višestoljetnom trajanju sve do kraja Prvog svjetskog rata.³

Maksimilijan je također vodio aktivnu carsku politiku s ciljem proširenja svojih posjeda, a njegovi vješti politički potezi istakli su Habsburšku monarhiju kao direktnog protivnika Osmanskog carstva u borbi za Balkanski poluotok.⁴ Iako su se habsburške pretenzije na Balkan razvile u nešto ranijem periodu, one su ipak postale realne tek nakon što se 1463. godine ugarski kralj Matijaš Korvin obavezao da će, ukoliko umre bez zakonitog potomka, ugarsku krunu prepustiti caru Friedrichu III, odnosno njegovom sinu Maksimilijanu.⁵ S obzirom na to da se Matijaš Korvin nije držao datog obećanja, Maksimilijan je 7. novembra 1491. godine morao ponovo sklopiti ugovor u Požunu sa Matijaševim nasljednikom Vladislavom II prema kojem bi Sveta kruna sv. Stjepana prešla na Maksimilijana i njegove potomke ukoliko ugarski kralj ne bi imao muških potomaka. Već do 1506. godine političke okol-

Sl. 2. Svadba Maximilijanovog sina Filipa Lijepog sa Ivanom Kastiljskom 1496. godine (Trijumfalni Slavoluk, detalj) (© Herzog Anton Ulrich-Museum, Sign. ADürer V 3.215H, Inv. Nr. 4207; V 2029))

nosti su se toliko izmijenile da je Maksimilijan odlučio sa svojim trupama provaliti u Ugarsku i primorati zastupnike budimskog dvora da u ime kralja Vladislava, u Wiener Neustadtu 20. marta 1506. godine, sklope novi tajni ugovor. Prema zaključcima tog aranžmana Maksimilijanov unuk, nadvojvoda Ferdinand, trebao se oženiti kraljevom kćerkom, princezom Anom, a Ferdinandova sestra, nadvojvotkinja Marija, trebala se udati za kraljevog nerođenog sina, budućeg Ludovika II. Ovaj dvostruki brak ostvaren je na Prvom bečkom kongresu održanom 1515. godine, a njime su Habsburgovci značajno proširili moć i učvrstili svoje prisustvo na širem prostoru Istočno-Centralne Evrope. Car Maksimilijan nije dugo uživao u svojim dinastičkim uspjesima jer je umro već 12. januara 1519. u gornjoaustrijskom gradu Wellsu. Međutim, njegovi su nasljednici slijedili pripremljeni put te je Ferdinand, nakon pogibije ugarskog kralja Ludovika II u presudnoj bici protiv Osmanlija na Mohaču 1526. godine, sebi uspio osigurati nasljedstvo i prava nad krunama Češke, Ugarske, Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i drugih kraljevina koje su

² Silver 2000, 174. Usp. Huizinga 1964.

³ U ovom kontekstu ima smisla i čuvena izreka: *Bella gerant alii, tu felix Austria nube. Nam quae Mars aliis, dat tibi diva Venus.* („Dok drugi ratuju, ti se sretna Austrijo ženi. Ono što Mars daje drugima, tebi daje Venera“). Usp. Silver 2000, 191.

⁴ O politici Habsburgovaca, napose Maksimilijana, na Jugoslaviji Evrope usp. Klaić 1904, 175-182, 196, 224; Šišić 1939, 102-108; Raukar 1997, 105-110, 478-482; Budak / Krušel / Strecha 2003, 28-29.

⁵ Šišić 1939, 101.

u to vrijeme činile prostrani *Archiregnum Hungaricum*.⁶

Trijumfalni slavoluk

Car Maksimilijan bio je tipični renesansni vladar koji je među svoje uspjehe ubrajao mogućnost da govori sedam jezika, poznao je oružarstvo i artiljeriju, aktivno je bio uključen u klasičnu arheologiju, umjetničku kritiku, muziku i poeziju, veterinarsku hirurgiju, rudarstvo i dizajniranje odjeće.⁷ Poznat kao „posljednji vitez“, bio je ponosan na svoje pretke, među koje je ubrajao Julija Cezara, Aleksandra Velikog pa čak i Herakla, kao i na lične uspjehe koje je želio ovjekovječiti i predstaviti široj javnosti. Svjestan veličine svoje kuće, nastojao je imitirati stare rimske careve, njihove slavoluke i trijumfalne procesije, ali su mu za takve poduhvate nedostajala adekvatna sredstva. Zaokupljen osiguravanjem trajne slave, zbog manjka novca da podigne slavoluk od kamena, odlučio je trijumf u staroj rimskoj tradiciji izvesti na papiru. Značaj štamparskog stroja za književnu i vizuelnu propagandu bio je nemjerljiv,⁸ a izbor papira, osim što je znatno smanjio troškove cijelog projekta, omogućio je da se trijumf istovremeno postavi na više lokacija gdje bi veličao uspjehe cara i njegove dinastije.

Maksimilijan se zanosio idejom „antičkog trijumfa“ i izradom jednog „trijumfalnog slavoluka“, po uzoru na one koje je vidio prilikom svog boravka u Italiji, te ga je počeo planirati još od 1505. godine.⁹ Odabrao je drvorez kao tehniku kojom će pokrenuti propagandnu kampanju usmjerenu prema višoj klasi, sastavljenoj od vodećih plemića i državnih službenika. Carski trijumf bio je široko zasnovan program u grafičkim umjetnostima, sastavljen od tri dijela: Trijumfalnog slavoluka, Trijumfalne procesije i Velike trijumfalne kočije. Dizajn i izvedba ovog projekta trajali su ukupno 14 godina, između 1512. i 1526, i rezultirala su izradom većeg broja drvoreza za Slavoluk (295 x 357 cm), Procesiju (54 m dužine)

⁶ Šišić 1939, 105-106, 109-113.

⁷ Mather 1975, 42-46; Wood 2005, 1128-1174.

⁸ O tome: Silver 1985, 9.

⁹ O Trijumfalnom slavoluku cara Maksimilijana napisan je veći broj kvalitetnih studija. Ovdje izdvajamo samo najosnovnije: Chmelar (Hrsg.) 1886, 289-319; H. P. R. 1951, 95-98; Lüken 1998, 449-490; Schauerte 2001; Schauerte 2005, 18-23.

i Kočiju (150 x 800 cm). Monumentalnost ovog poduhvata bila je bez presedana i prikazivala je slavu Maksimilijana, dinastije Habsburgovaca i Svetog rimskog carstva. To je umjetničko djelo, kao nijedno drugo do tada, moglo najbolje predstavljati carev svjetonazor jer su na njemu predstavljene gotovo sve genealoške i književne teme kojima se zanosio – Maksimilijan je predstavljen kao križar i vitez u sjajnom oklopu, kao lovac i borac.¹⁰

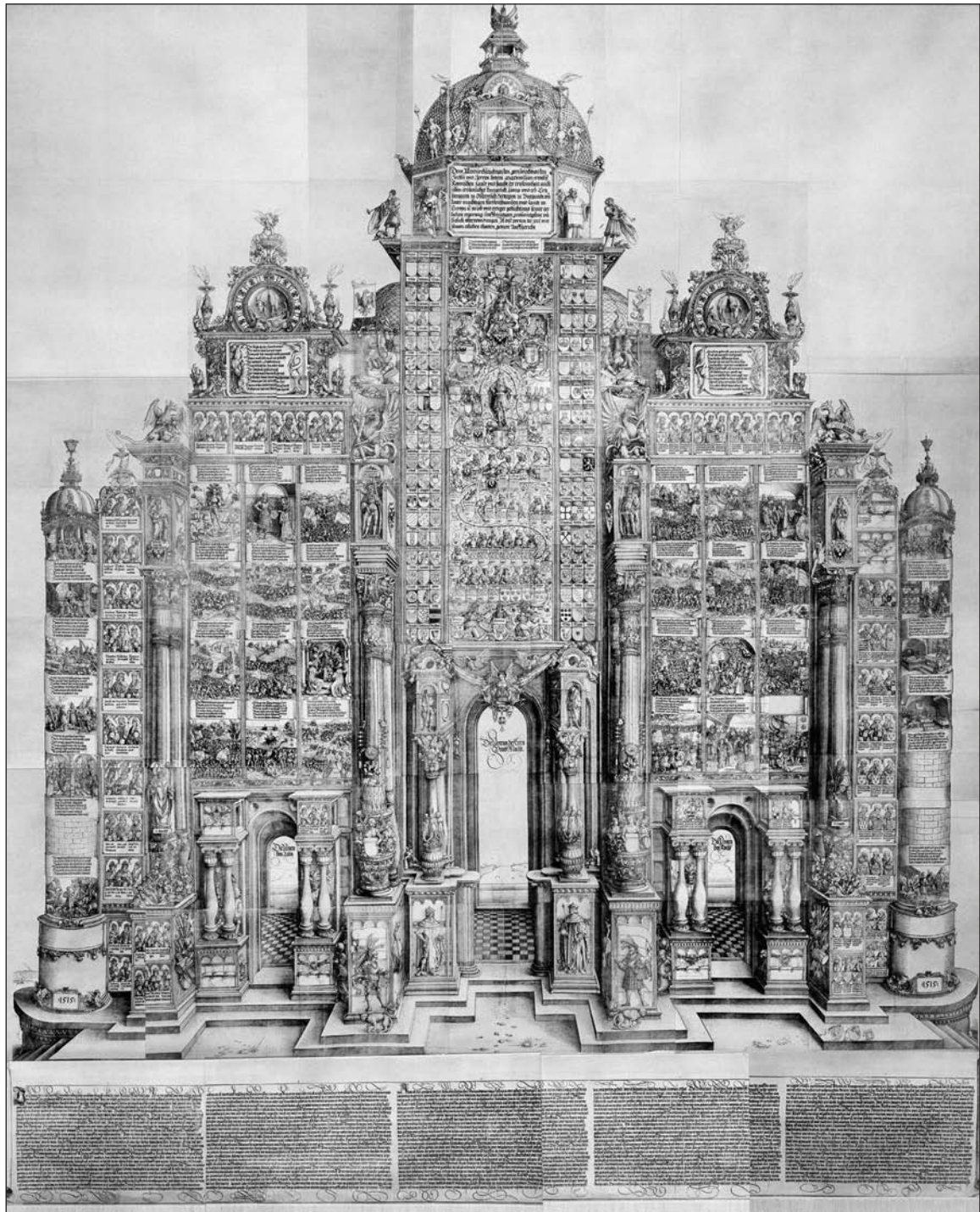
Izrada Slavoluka ostala je čvrsto pod kontrolom samog Maksimilijana koji je izvršenje svojih vizuelnih ideja povjerio umjetnicima razasutim po raznim regionalnim centrima carstva i svojim učenim savjetnicima i historičarima. Književni i genealoški program Slavoluka, prema uputama koje mu je davao car, osmislio je humanista Johannes Stabius, Maksimilijanov dvorski historičar i matematičar.¹¹ Njegova detaljna objašnjenja ispisana su na dnu drvoreza. Prve skice i arhitekturnalnu formu izradio je tirolski arhitekt i dvorski slikar Jörg Kölderer iz Innsbrucka od 1507. do 1511. godine. Tokom februara 1512. Maksimilijan je boravio nekoliko dana u Nürnbergu gdje je, uz posredovanje Willibalda Pirckheimera, angažirao i čuvenog njemačkog umjetnika Albrechta Dürera koji se uključio u projekt, ali njegove obaveze nisu bile samo tehničke prirode. On značajno mijenja i proširuje Köldererov originalni nacrt. Dürer je nadgledao umjetničku izradu cjelokupnog projekta, i on i njegova radionica su proizveli veći dio arhitekture, njene ukrase i glavne historijske scene. U tom poslu najveći su teret iznijeli njegovi pomoćnici i učenici Hans Springklee i Wolf Traut. Samo se mali broj sekcija Slavoluka pripisuje lično Dürerovoj izradi: ukrasi nad glavnim kapijom, tj. anđeo sa krunom iznad centralnog portala, kao i mnogi ornamentalni motivi; vanjski ukrasi kolumni, uključujući i ornamentalne osnove Slavoluka, kipove habsburških svetaca, nekoliko grifona, i nekolike biste antičkih careva. Od 1514. u izradu se uključuje i Albrecht Aldorfer. Osim Stabiusa, Willibald Pirckheimer i Jakob Mennel su također doprinijeli razradi konačne koncepcije izgleda djela.¹²

Na dva bloka slika je datirana sa 1515. godinom, tj. kada je konačni dizajn bio završen pa

¹⁰ Lüken 1998, 451.

¹¹ O njegovom životu i djelu usp: Größing 1968, 239-264.

¹² Silver 2008, 85.

Sl. 3. *Triumfalni slavluk rimskog cara Maximilijana*
 (© Trustees of the British Museum, PDE. 5-1, B. 138, Compbell Dodgson, I)

istaknuta godina ne predstavlja kraj ili završetak cijelog projekta, nego tek završetak njegove pripreme. Drvene blokove je, u periodu između 1515. i 1517. godine, izradio Hieronymus Andrea iz Nürnberga. U prvom izdanju iz 1517-1518. odštampan je veći broj primjeraka i car

ih je podijelio kao darove mnogim gradovima i kneževima Svetog rimskog carstva.¹³

Slavluk je konstruiran po uzoru na trijumfalne slavlukove starih rimskih careva u Rimu.

¹³ Silver 2008, 8-9, 87.

Sl. 4. Maksimilijan okružen grbovnim znamenjem (Trijumfalni Slavoluk, detalj)
(© Herzog Anton Ulrich-Museum, Sign. A Dürer WB 2.279, Karton 27H)

Mnogi su do carevog vremena bili srušeni, ali su neki i dalje stajali. Međutim, Maksimilijanov slavoluk ne liči na antički slavoluk, a bez obzira na uzor, koji je izričito naveden u Stabiusovom popratnom tekstu, veze sa antičkim trijumfom bile su marginalne. Jače se osjećaju tradicije habsburških grbovnih tornjeva i arhitekture rane mletačke renesanse, kao i tradicije svećanih povorki i ukrašenih fasada u nizozemskim krajevima.¹⁴

Međutim, Slavoluk svakako nije arhitektonski spomenik, nego je njegova izvedba ograničena na papir. Realizacija izgradnje ustvari nije nikad ni planirana, a nije bila ni moguća. (Sl. 3)

Dizajn Slavoluka uključuje tri luka ili kapije sa svojim posebnim imenima; središnji luk je nazvan Kapijom časti i moći (njem. *Porten der eeren und der Macht*), dok se sa strane nalaze Kapija slave (njem. *Porten des lobs*) i Kapija plemstva (njem. *Porten des adels*). Predstava tri kapije, tj. luka, u perspektivi daje iluziju trodimenzionalnog izgleda građevine. U lukovima se nalaze polja skladno popunjena carskim propagandnim programom. Maksimilijanovo rodoslovno stablo je postavljeno na centralno mjesto, iznad središnjeg luka „časti i moći“. Oko te genealogije nalaze se grbovi austrijskih, burgundskih i španjolskih posjeda, kao i svih ostalih zemalja na koje su Habsburgovci polagali pravo. Na lukovima sa

strane prikazane su scene iz Maksimilijanovog privatnog života, i one otkrivaju glavne događaje, uglavnom dinastičke brakove i velike bitke, koje je car izdvojio za trajnu uspomenu.¹⁵

Tu su predstavljeni njegovi vojni uspjesi i dinastički poduhvati, i to sve uz objašnjenja, kao na primjer, njegove uspješne bitke, bračna politika i politička karijera. Sve je ispunjeno simboličnim i alegorijskim nakitom, koje je, najvećim dijelom, rezultat Dürerovog rada.¹⁶ S lijeve strane Slavoluka prikazane su biste careva i kraljeva, od Julija Cezara do Sigismunda Luksemburškog, a s desne Maksimilijanovi preci i svi knezovi koji su bili u srodstvu sa Habsburgovcima.

Heraldika Trijumfalnog slavoluka

Maksimilijan se ponosio ne samo grbovima zemalja kojima je uistinu vladao, nego i grbovima onih koje je želio i nastojao osvojiti, pa su se na mnogim heraldičkim spomenicima njegovog vremena našli i grbovi Ugarske, Češke, Hrvatske, Dalmacije, Bosne, Sicilije, Napulja, Lombardije, Španjolskog kraljevstva, Portugala, Jerusalema i Novog svijeta.¹⁷

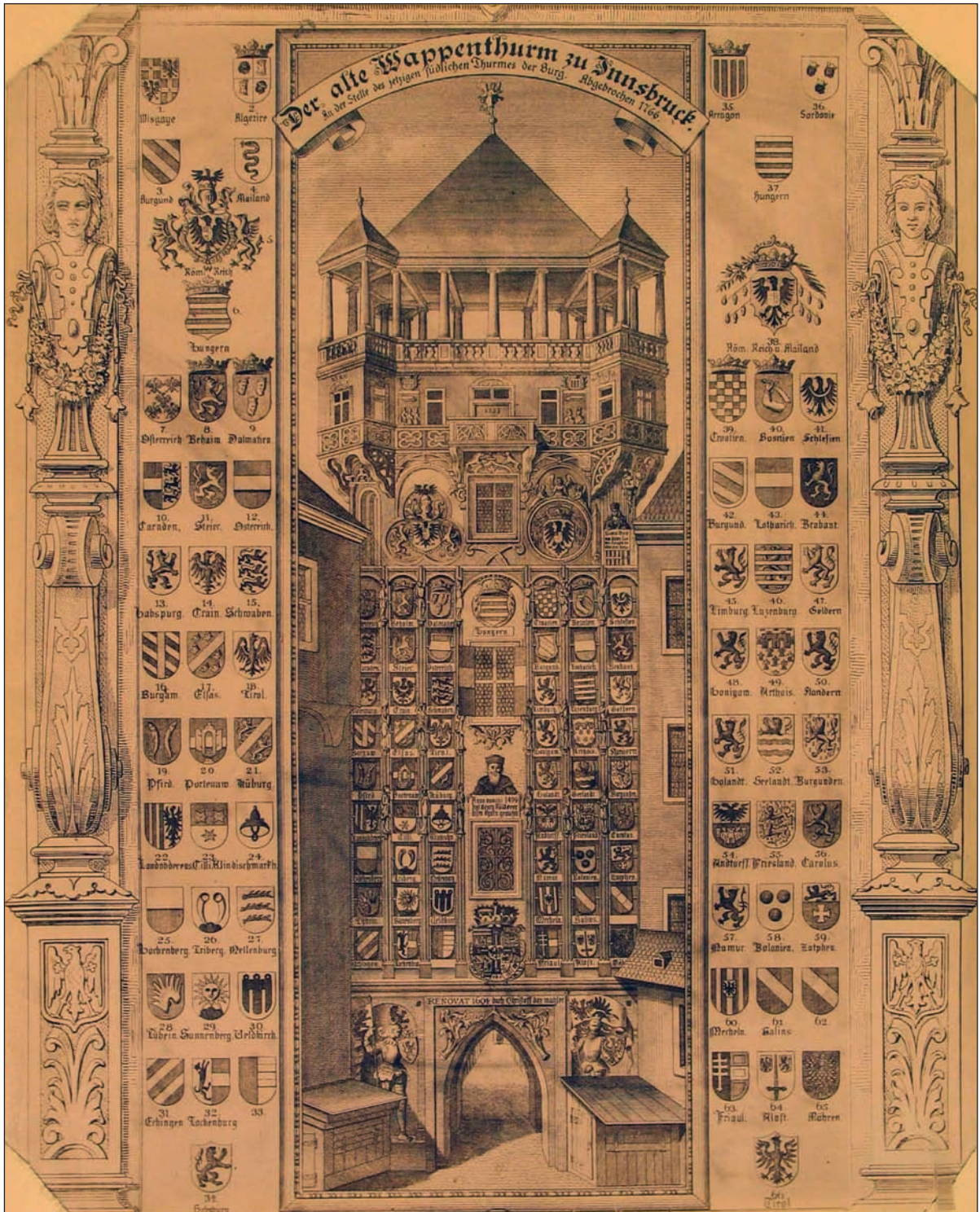
Likovna propaganda Slavoluka uglavnom se oslanjala na heraldičke predstave koje su domi-

¹⁴ Lüken 1998, 487.

¹⁵ Silver 2008, 9.

¹⁶ Wiesflecker 1986, 369.

¹⁷ Wiesflecker 1986, 455.

Sl. 5. Grbovni toranj (njem. Wappenturm) u Innsbrucku, dovršen 1499. godine, prema slici Salomona Kleinera iz 1750. (Marquard Herrgott, Monumenta Augustæ Domus Austriacæ, Wien 1750.)
 (© Leopold-Wenger-Institut und Digitale Bibliothek der BSB)

nirale cjelokupnom kompozicijom. (Sl. 4) Od najranijih studija o Slavoluku, njegova forma bila je dovođena u vezu sa grbovnim tornjevima raširenim u Austriji od sredine 15. stoljeća. Grbovi su 1453. godine postavljeni na fasadi crkve sv. Jurja u Wiener Neustadtu (njem. *Wappenwand*), gdje je 107 heraldičkih štitova poredano oko statue Friedricha III na zapadnom ulazu. Neki od njih predstavljaju habsburške nasljedne zemlje, ali ih je većina izmišljena.¹⁸ U Vöcklabrucku u Gornjoj Austriji postoji grbovni toranj iz 1502, koji je ukrašen Maksimilijanovim portretom i grbovima njegovih posjeda.¹⁹ Grbovi se nalaze i na fasadi Maksimilijanove palače u Innsbrucku, gdje su na tzv. Zlatnom krovu (njem. *Goldenes Dachl*, 1497-1500) prikazani reljefni grbovi Štarske, Austrije, Ugarske, Njemačkog kraljevstva, Rimskog carstva, Burgundije, Milana i Tirola.

Jedan takav toranj mogao je poslužiti kao određena vrsta „oglasne ploče“ za obiteljsku propagandu, gdje je Maksimilijan bio u prilici istaknuti svoje sopstvene pretke, ali i predstaviti grbove zemalja na koje je polagao pravo. Sve ove prednosti bilo bi skoro nemoguće iskoristiti na uskim i četvrtastim profilima antičkih slavoluka.²⁰ Stoga je pogodnost ove vrste heraldičkog dekora bila osnovni povod da se ona primijeni i u izradi Slavoluka, čija je centralna konstrukcija bila skoro u potpunosti osmišljena po principu grbovnih tornjeva.

Najvidljiviji javni izraz heraldičke moći koje je proizvelo Maksimilijanovo vrijeme i najvažniji predložak za Slavoluk bio je grbovni toranj dvora u Innsbrucku (njem. *Innsbrucker Wappenturm*) na istočnom ulazu u Stari grad. On je prilikom naknadnih prepravki na dvorcu uništen i pregrađen u 18. stoljeću, ali znamo za njegov izgled prema jednoj slici iz 1750. godine. (Sl. 5) Prema toj slici završetak izgradnje tornja datira se u period između 1496. i 1499. Na tornju je predstavljeno u okomitim redovima 54 grba sa habsburškim zemljama, grbovima Maksimilijana i njegove druge supruge, Bianca Sforza.²¹ Između grbova naslikan je slikar, Jörg Kölderer, koji je najvjerojatnije i autor cijelog djela. O Köldereru se ne zna mnogo, osim da je poticao iz Tirola i da je u Maksimilijanovu službu primljen 1493. Već

Sl. 6. Srebrna komemorativna medalja Maximilijana I, avers i revers, Ulrich Ursenthaler, 1509.

sljedeće godine bio je imenovan dvorskim slikarom, a 1518. i glavnim dvorskim arhitektom. Tu je čast držao sve do smrti 1540. godine.²² Kölderer je radio na središnjem dijelu Slavoluka, te mu se, po svemu sudeći, može pripisati i izrada grbova. I u redanju sva 54 oslikana grba habsburških zemalja u 6 okomitih redova, jedan ispod drugog, mogu se pronaći analogije sa grbovima na Slavoluku.

Grbovi su oslikavali Maksimilijanovu ideju svjetskog carstva (lat. *monarchia orbis*), odnosno okupljanje svih kršćanskih zemalja pod vlašću rimskog cara. Ta je ideja našla odraza i na Slavoluku na kojem se vidi Maksimilijanova želja je bila da vlada Evropom, Afrikom i Azijom jer su na njemu prikazani, u pretenzinoj formi (njem. *Anspruchswappen*), grbovi svih kršćanskih zemalja.²³ Kroz svoj heraldički repertoar Maksimilijan je davao novi sadržaj i smisao ideji univerzalnog Habsburškog carstva. Predstavljajući grbove pojedinih zemalja kao grbove kraljevstava, želio im je poboljšati status i uzdići ih na viši rang s ciljem opravdavanja svog carskog prestiža. Tek bi se ostvarenjem ovih ambicija kroz carski program Maksimilijan mogao s pravom nazvati knezom knezova, kraljem kraljeva i univerzalnim carem u svojoj ulozi vođe kršćanstva – „*haupt der Cristenhait*“.²⁴

Sličan spektakl kroz heraldičke ambleme ukrašava ceremonijalne mačeve proizvedene za Maksimilijana u vrijeme blisko izgradnji grbovnog tornja. Najljepši među njima je mač kojeg je za Maksimilijana 1496. godine izradio kovač Hans Summersperger (njem. *Lehensschwert*,

¹⁸ Wiesflecker 1999, 455.

¹⁹ Lüken 1998, 456.

²⁰ Silver 2008, 90-92.

²¹ Silver 2000, 189-190.

²² Lüken 1998, 457.

²³ Wiesflecker 1999, 26.

²⁴ Silver 2008, 197-198, 203.

Prunkschwert).²⁵ Heraldički amblemi koji ukrašavaju sječivo, balčak i jabučicu ovog mača u osnovi djeluju više nego puki ukras njegovog vlasnika. Njegovom cjelokupnom površinom dominira heraldika, počinjuci sa orlom njemačkog kralja Rimljana, titule koju je Maksimilijan nosio nakon krunidbe u Aachenu 1486. godine. Poslije toga ovaj mač ukrašava ukupno 46 različitih grbova, na svakoj strani sječiva po 23. Ako Slavoluk komemorira rezultat pobjede i odbrane ovih teritorija, onda je u vojnim sukobima došla do izražaja potreba da se ti posjedi potvrde i prošire. Shodno tome, heraldički ukrasi su neraskidivo vezani za ovaj ratni predmet kao poseban dokaz Maksimilijanove vlasti i u miru i u ratu.²⁶

Širenje carevih teritorijalnih pretenzija potvrđeno je 1509. godine u javnom obliku komemorativne medalje, koju je Maksimilijan proizveo da ga podsjeća na njegovu carsku krunidbu u Trentu prethodne godine. (Sl. 6)

Uz konjanički portret cara sa uzdignutim mačem na aversu, na reversu su predstavljena dva koncentrična kruga grbovnih štitova. Unutrašnji krug predstavlja sedam osnovnih kraljevstava na koje je Maksimilijan polagao vladarska prava: Austrija, Aragon, Češka, Portugal, Dalmacija, Ugarska i Engleska. Vanjski krug od 19 drugih zemalja kompletirao je jedan od njegovih najširih pretenzionih grbovnih ansambala.²⁷ Ovakav spomenik se dijelio ambasadorima i bio je distribuiran po cijelom carstvu. Posebno izrađeni medaljon prenosio je istu poruku široj javnosti kao i lokalni grbovni toranj na Maksimilijanovoj palači u Innsbrucku, pa je njime i poslao moćnu poruku sa najhrabrijim dotašnjim naslovom: MAXIMILIAIVS · DEI · GRA · ROM · IMP · SEMP · AVG · ARCHIDVX · AVSTRIE.²⁸ Na reversu je natpis: PLVRIVMQ · EVROPE · PROVICIAR' REX · ET · PRINCEPS · POTEITISIM.²⁹ Ova je medalja imala istu funkciju kao i drvorezi i trijumfi sačinjeni u narednoj deceniji Maksimilijanove vlasti: oni su

²⁵ Thomas 1955, 201-208.

²⁶ Silver 2008, 155-156.

²⁷ U vanjskom krugu nalazi se 19 grbova austrijskih i habsburških nasljednih zemalja (od dna prema desno, u smjeru obrnutom od kazaljke na satu): Seeland, Luksemburg, Artois, Lotaringija, Holandija, Brabant, Flandrija, Burgundija, Stara Austrija (?), Štajerska, Koruška, Tirol, Švabija, Habsburg, Kranjska, Gornja Rajna, Gornja Austrija, i Celje.

²⁸ Silver 2008, 199-200.

²⁹ „Najmoćniji kralj i vladar zemalja većeg dijela Evrope“, Silver 2008, 199-200.

proklamirali njegov rang i naslov te potvrđivali njegove pretenzije na kraljevstva i teritorije.³⁰

Bosanski grb na Trijumfalnom slavoluku i drugim heraldičkim spomenicima Maksimilijanovog vremena

Ukoliko je ikada i postojala, tradicija o starom grbu Bosanskog kraljevstva na evropskom Zapadu je već do kraja 15. i početka 16. stoljeća bila u potpunosti izgubljena. Opća heraldička konfuzija nastala usljed osmanskih osvajanja i kompleksnih političkih dešavanja na Balkanu rezultirala je činjenicom da su evropski heraldičari tog vremena Bosni pripisivali razne izmišljene grbove sa različitim motivima, predstavama i obrazloženjima. Najvažniji primjeri takve upotrebe grba bosanskog kralja, ili hercega, jesu obilježja predstavljena u zbornicima grbova Ulricha Richental³¹ i Konrada Grünenberga.³² Slijedeći genezu i liniju koja je prepoznata u domaćoj literaturi,³³ bosanski grb predstavljen u njemačkim grbovnicima 15. stoljeća nastavio je svoj put i u 16. stoljeću u djelima Sebastiana Münstera³⁴ i Virgila Solisa,³⁵ preko kojih je i uvršten u ilirsku heraldiku.³⁶

Neovisno od ovog puta, razvijao se i jedan drugi grb koji će vremenom postati grbom bosanskog kraljevstva, ali na sasvim drugim osnovama. To je simbol ruke s mačem koji se javlja na nekoliko spomenika iz 15. i 16. stoljeća, ali bez izričitog navođenja koju zemlju predstavlja, tako da se ne može sa sigurnošću potvrditi da li se njegova primjena u ovom najranijem periodu odnosi na Bosnu, fiktivno kraljevstvo Sklavonije, ili na fiktivno kraljevstvo Rame iz vladarske titulature ugarskih kraljeva. Takav jedan grb nalazi se i na kraljevskom oratoriju u katedrali sv. Vida u Pragu, izgrađenom oko 1493. godine za ugarskog kralja Wladyslawa II (1490-1516). Oratorij, kojeg su radili umjetnici i arhitekti Hans Spiess i Benedikt Ried, bio je namijenjen samo za vladara i stoga spojen zatvorenim prolazom do kraljevske palače.

³⁰ Silver 2008, 101.

³¹ Richental 1483.

³² Grünenberg 1480.

³³ Solovjev 1954, 87-137.

³⁴ Münster 1552, 915.

³⁵ Solis 1555. Usp. Filipović 2009, 187-199.

³⁶ Соловьев 1932, 79-125.

Sl. 7. Kraljevski oratorij u katedrali sv. Vita u Pragu (oko 1493) (Josef Ehm, Praha, Panorama, Praha, 1985)

Njega pridržava svod na kojem se nalazi Vladislavov monogram „W“. Ograda oratorija isprepletena je od grana izrađenih u naturalističkom maniru, a na njoj se, pored pomenutog grba, nalaze i grbovi Češke, Moravske, Šlezije, Gornje i Donje Lužice, Ugarske, Poljske i Dalmacije.³⁷ (Sl. 7) Isti se grb bez potpisa javlja na svodu kuće u *Herzog Friedrichstraße* 35. u Innsbrucku, koju je 19. marta 1495. godine Maksimilijan poklonio gradskom sucu Walteru Zelleru. Tu je pozicioniran na sjevernom dijelu freske u grupi grbova sa Dalmacijom, Ugarskom i Hrvatskom.³⁸ Na ceremonijalnom maču kojeg je kraljevski mačar Hans Summersperger 1496. godine izradio za Maksimilijana, također se nalazi jedan ovakav grb.³⁹

Na mnogim heraldičkim spomenicima koje je iznjedrilo Maksimilijanovo vrijeme primjetno je odsustvo ovog grba, ali i grba Bosne uopće. Tako bosanski grb nedostaje na razmatranoj kovanci iz 1509. godine, kao i na čuvenom Carskom prozoru (njem. *Kaiserfenster*) u crkvi sv. Sebald u Nürnbergu, gdje se javljaju drugi grbovi susjednih zemalja, npr. Hrvatske i Dalmacije.⁴⁰ Razlozi za odsustvo bosanskog grba u bilo kojem obli-

³⁷ Ehm 1985, sl. 21, str. 168-169.

³⁸ Hye 1993, 135, 145.

³⁹ Silver 2008, 198.

⁴⁰ Umjetničku kompoziciju ovih prozora radio je Albrecht Dürer između 1502. i 1515. godine.

Sl. 8. Grbovi Hrvatske i Bosne na Grbovnom tornju u Innsbrucku, prema slici Salomona Kleinera iz 1750.

ku na ovim heraldičkim spomenicima bi se prije svega morali tražiti u nedostatku izvora i nepoznavanju bosanske heraldičke tradicije, nego u manjkavosti carskog heraldičkog programa. To potvrđuje i kasnija, iako nekonsistentna, upotreba bosanskog grba na drugim predmetima izrađenim u carskim radionicama. Tako je prisustvo ruke s mačem kao grba Bosne zabilježeno na dva najvažnija heraldička spomenika Maksimilijanovog vremena – na grbovnom tornju u Innsbrucku (Sl. 8), i na središnjoj kompoziciji Trijumfalnog slavluka.

U oba ova primjera se uz grbovnu kompoziciju ruke s mačem nalazi i natpis kojim se taj grb definitivno pripisuje Bosni. Upravo je taj slučaj ključan u daljem razvoju bosanskog grba i konačnoj potvrdi da se početkom 16. stoljeća grb s mačem smatrao doista i grbom Bosne.

Značaj Trijumfalnog slavluka, ne samo kao vrhunskog umjetničkog djela, nego i kao službenog dokumenta sa jasnom carskom ideologijom, koji je širen i kopiran diljem carstva, doprinio je da se ovaj široki grbovni ansambl, a sa njim i bosanski grb, počne koristiti za sve ostale carske grbovne potrebe – novce, pečate, carev kenotaf i sl. (Sl. 9, 10)

Hronološki najbliži Slavoluku u tom smislu je bosanski grb koji se nalazi u dominikanskoj crkvi sv. Magdalene u Augsburgu (današnji *Römisches Museum Augsburg*).⁴¹ Tu je 1519. godine Johannes Faber postavio četiri „zlatna kamena“ (njem. *Fier Gulden Stain*) u čast Maksimilijanu i njegovim

⁴¹ Halm 1965.

Sl. 9. Grbovi Češke, Dalmacije i Hrvatske (Trijumfalni Slavoluk, detalj) (© Herzog Anton Ulrich-Museum, Sign. ADürer WB 2.279, Karton 27H)

Sl. 10. Grbovi Bosne, Donje Lombardije („Niderlomba“) i Austrije (Trijumfalni Slavoluk, detalj) (© Herzog Anton Ulrich-Museum, Sign. ADürer WB 2.279, Karton 27H)

Sl. 11. „Zlatni kamen“ posvećen caru Maksimilijanu u dominikanskoj crkvi sv. Magdalene u Augsburgu, Johannes Faber, 1519.

Sl. 12. Srebrni talir ugarskog kralja Ludovika II, avers i revers, 1525.

nasljednicima. U gornjem kutu ploče posvećene Maksimilijanu nalazi se grb ruke s mačem. (Sl. 11)

Da je taj grb već polagano ulazio i u službenu upotrebu na carskom i kraljevskom propagandnom materijalu pokazuje i činjenica da ga je ugarski kralj Ludovik II uvrstio na istaknuto mjesto među drugih šest grbova na svom čuvenom taliru iz 1525. godine. (Sl. 12) Bosanski grb u ovoj formi vidio je i János Asbóth, mađarski pisac, etnograf i političar, na Maksimilijanovom kenotafu u *Hofkirche* u Innsbrucku.⁴² (Sl. 13) Maksimilijanova grobnica je bila najširi, najambiciozniji i najskuplji od svih njegovih genealoških projekata i ona je ostala djelo koje ga je najviše preokupiralo. Gradnja grobnice započeta je 1508, a kenotaf je završen između 1561. i 1583. godine. Iako je Maksimilijan ukopan u Wiener Neustadtu, raskošna grobnica i kenotaf su smješteni u Innsbrucku.⁴³

U kasnijim verzijama Trijumfalnog slavoluka, sačinjenim nakon careve smrti, također se nalazi prikaz Maksimilijanove grobnice. Historijske scene na slavoluku završavaju Bečkim kongresom, kada je svadbom utvrđena buduća sudbina Habsburške dinastije, ali su umjetnici ostavili dovoljno mjesta za još jedan drvorez u 24 bloku. Maksimilijanova vladavina se u vrijeme izrade Slavoluka bližila kraju, te je prazno mjesto bilo rezervirano za prikaz njegove grobnice. Car je ubrzo po završetku velikog projekta umro (12. januar 1519), a upravo onako kako je Maksimilijan pripremio grobnicu za svog oca, konačna izgradnja njegovog spomenika pripa-

⁴² Asbóth 1888, 460.

⁴³ Silver 2008, 39-40.

Sl. 13. Kenotaf cara Maksimilijana, Hofkirche, Innsbruck (16. stoljeće)

la je njegovom sinu Ferdinandu, koji je tokom 1526. i 1527. godine naredio da se prazno polje na Slavoluku popuni prikazom Maksimilijanove grobnice.⁴⁴ Upravo je u ovoj slici, na sredini bočne strane sarkofaga, koji se unekoliko razlikuje od izgleda carevog kenotafa, jasno prikazan bosanski grb postavljen između grbova Dalmacije i Hrvatske. (Slika 14) Isti grb figurira i u prikazu carevog sprovoda na drvorezu Hansa Burgkmaiera uvrštenog u izdanje careve autobiografije „Der Weisskunig“ iz 1775. godine.⁴⁵ (Slika 15)

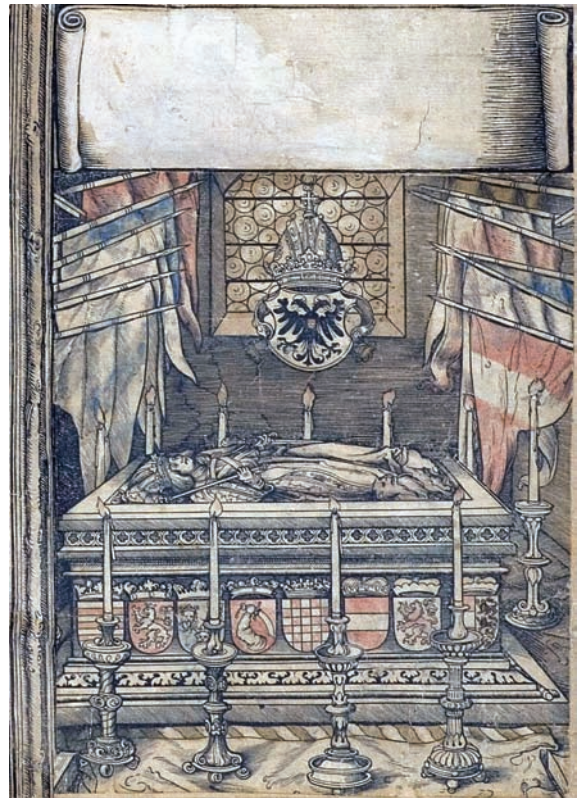
Bosanski grb se nije našao među Maksimilijanovim pretenzionim grbovima samo iz heraldičke kurtoazije. Još od najranije mladosti Maksimilijan je pripreman za borbu protiv Osmanlija u smislu konačnog ispunjenja njegove uloge kao vođe kršćanstva. Ta se ideja morala reflektirati i u imenu koje mu je dato. Naime, u jednoj latinskoj verziji Maksimilijanove autobiografije tvrdi se da su se car Friedrich III i njegova supruga Eleanora prilikom nadjevanja imena svom novorođenom sinu dvoumili između imena Juraj, po viteškom svecu, ili Konstantin, po prvom kršćanskom caru i osnivaču Konstantinopolja. Umjesto toga, na nagovor Nikole Iločkog, kuma mladog carevića i kasnijeg titularnog kralja Bosne (od 1471),⁴⁶ odabrali su ime sveca, Maksimilijana Celjskog († 284), koji je djelovao u Laureacumu (njem. *Lorch*) kod njemačkog grada Passaua.⁴⁷

⁴⁴ Silver 2008, 13-14, 217.

⁴⁵ Maximilian 1775.

⁴⁶ Klaić 1904, 23.

⁴⁷ „Quando Federicus 3us, imperator coniunctus imperatrici Leonore genuerunt natum Maximilianum, tunc vicerex Bosne ac archiepiscopus Saltzburgensis insimul racionabant

Sl. 14. Nadgrobni spomenik cara Maksimilijana pridodat na prazno polje za vrijeme nadvojvode Ferdinanda I 1526-1527, Trijumfalni slavoluk, detalj (© Herzog Anton Ulrich-Museum, Sign. A Dürer WB 2.279, Karton 19H)

Iako ova priča obiluje određenim nedosljednostima,⁴⁸ ipak je identitet ovog mučenika kra-

de tribus prefatis nominibus unum nomen eligendum. Dicitur vicerex Bosne tenuit propositum nominandi eum Maximilianum, viso eo quod sanctus Maximilianus, nam imperator ex devotione, quam habebat, eum Georgium nominare et e converso imperatrix, eum Constantinum, tamquam recuperatorem regni Constantinopolitani, quod illis [tunc?] diebus ab Turcis occupatum fuerat atque abstractum Christianis, animum et cor ad hoc sibi novit. Persuadente tamen sibi prefatus vicerex, quod sanctus ille fuit, qui primo gladio postea in sacramentis maiorem partem. Austriae inferioris ad Christi fidem reduxit et notam magnitudinem habuit, quod per hoc magis iuvenis iste incitaretur, nomen sancti sui sequi et Turcos ab Bosna regnis et Croacia, Dalmacia ac primo Hungaria repellere, qui Turci tunc fortiter prefata regna depopularunt atque invastarunt.“ Cit. prema: Silver 2008, 263-264.

⁴⁸ Nedosljednosti se sastoje u činjenici da prilikom Maksimilijanovog rođenja 1459. godine Nikola Iločki nije bio „podkralj“ Bosne, te da Osmanlije u to vrijeme još nisu bili ovladali Bosnom, Hrvatskom, Dalmacijom i Ugarskom, kako se to tvrdi u priči. U njemačkoj verziji careve autobiografije cijeli je događaj drukčije opisan, a Nikola Iločki nazvan je „protjeranim knezom iz zemlje Panto“: „Alls der

Sl. 15. Sprovod cara Maksimilijana, Hans Burgkmair, drvorez iz careve autobiografije *Der Weiß Kunig*, Wien, 1775.

jem 15. i početkom 16. stoljeća nudio poseban poziv za oslobođenje Balkana od nevjernika i osmanske dominacije. Među manjim likovima sačinjenim za galeriju svetaca u Maksimilijanovoj grobnici, njegov patron predstavljen je, ne kao biskup, nego kao oklopljeni i naoružani vitez – noseći šljem umjesto biskupske mitre.⁴⁹

alt weiß kunig, mit seinem gemahl, ain zeit in seinem kunigreich belib, da ward die kunigin Swanger ... Aber das kindt sich in Ir noch nit geruerdt het, Indem kam ein vertribener furst, aus dem lannd Panto, zu dem alltern weißen kunig, und klaget dem alten weißen kunig, in beywesen der kunigin, seiner Iamer not und vertreibung, das die Turcken Ime gethan heten, Das denn in der Zeit beschehen ist, das die Turcken, uber mör von Asia, mit heerescraft geschiff haben, in Europa, und als derselb furst, sein Not geklagt het, die dann zuhören ganntz erparmklich was, da ersach Er das die kunigin Swanger was, und redet darauf dise wort, Mein gemuet hat sich erhebt, und mein geist, der underweist mich, der genaden von got, dem almechtigen, Das Ich hoffen solle, das kindt, des die kunigin Swanger ist, werde mich an meinen veindten rechen, und Sy diemuetigen, durch die genad gots, in unsern glauben, in sölicher Redt, Erhueb sich das kindt in mueterleib, an zu bewegwn, des sich der vertribn furst erfrewet, Dann durch dise bewegung des kindts, waren Ime seine wort, in seinem hertzen bestät, und belib bey dem alten weißen kunig, bis auf die Zeit, der gepurt des kindts“. Maximilian 1775, 54.

⁴⁹ Silver 2008, 118.

Sl. 16. Krunidbena medalja cara Matije iz 1608.

Dugotrajnost carske, dinastičke i teritorijalne politike uspostavljene tokom vladavine cara Maksimilijana dodatno potvrđuje i njegova heraldička zaostavština koja je bila toliko snažan element habsburške vladarske ideologije da se grb Bosne, utvrđen još u Maksimilijanovo vrijeme, našao na pečatima skoro svih njegovih nasljednika, careva Ferdinanda I, Maksimilijana II, Rudolfa II, Matije, Ferdinanda II, Ferdinanda III, Leopolda I i drugih.⁵⁰ Pojava bosanskog grba svakako nije bila ograničena samo na pečate, nego se on koristio i na novcima, ukrasnim medaljama, slikan je na kombiniranim grbovima a svoje mjesto je našao i u nekim grbovcima. Možda je najbolji primjer svečane upotrebe grba Bosne na jednom heraldičkom spomeniku poslije vladavine cara Maksimilijana upravo onaj na krunidbenoj medalji cara Matije iz 1608. godine, kada je u Bratislavi krunisan za kralja Ugarske. (Sl. 16)

Zaključna razmatranja

I najekstravagantnije pretenzije istaknute od strane cara Maksimilijana I služile su habsburšku obiteljsku ikonografiju duboko u 19. stoljeće. U skladu sa upornim političkim ambicijama Habsburgovaca, značaj i mjesto Bosne u heraldičkim prikazima nije se umanjivao kroz gotovo pet stoljeća, a konačni epilog ova heraldička priča dobila je tek nešto više od deset godina poslije okupacije Bosne i Hercegovine, kada ona dobija i službeni domaći izraz usvajanjem ovog grba 1889. za zemaljski grb Bosne i Hercegovine. To je obilježje zatim našlo svoje mjesto i u srednjem zajedničkom grbu Austro-Ugarskog carstva nakon aneksije 1908. godine. (Sl. 17)

⁵⁰ Posse (Hrsg.) 1912, 21-22, 26-27, 29-30, 36, 39, 41, 43-44, 46, 48, 52, 54, 58, 61, 66-68, 70, 73-74.

Zeichnung des mittleren gemeinsamen Wappens.

Sl. 17. Crtež srednjeg zajedničkog grba Austro-Ugarskog carstva, Hugo Gerhard Ströhl, 1915. (Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, Jg. 1915, Wien, 1915, 3. November 1915, No. 328, 797.)

Veliku ulogu u konačnom odabiru i usvajanju ovog grba imali su upravo opisani heraldički spomenici, ali i konsultirani historičari i stručnjaci koji su poznavali te spomenike. Mađarski su historičari posebno isticali bosanski grb sa Trijumfalnog slavloluca u svojim nastojanjima da dokažu ispravnosti svojih teza o potrebi prihvatanja grba s rukom i mačem kao grba Bosne.⁵¹ Pored njih, ovaj su spomenik poznavali i domaći historičari, kao npr. Franjo Rački.⁵²

Svi su oni pripisivali autorstvo ovog grba Albrechtu Düreru, međutim, kasnijim istraživanjima je utvrđeno da je autor heraldičkih simbola, kako na Trijumfalnom slavloluca, tako i na grobovnom tornju u Innsbrucku, ipak bio dvorski slikar i arhitekta Jörg Kölderer.

Uloga koju je Trijumfalni slavluluk imao u konačnom etabliranju ruke s mačem kao standardnog habsburškog obilježja za Bosnu ne može se

precijeniti. Konačni odabir tog grba kao zemaljskog obilježja samo potvrđuje njegov veliki značaj.

Summary

The Triumphal Arch of Emperor Maximilian and Bosnian Heraldry Emir O. Filipović

Even the most extravagant territorial and heraldic claims of Emperor Maximilian I served the Habsburg family iconography deep into the 19th century. In accordance with their persistent ambitions, the place and importance of Bosnia and Herzegovina in these heraldic displays did not diminish through almost five centuries. The final epilogue of this story came only about a decade after the occupation of Bosnia and Herzegovina by Austro-Hungary, when the symbols used by the Habsburgs for Bosnia were accepted as the official state symbols in 1889. The Bosnian heraldic sign then found its place in the large combined

⁵¹ Usp. Thallóczy 1881, 37-38; Nyári 1884, 14; Holub 1917, 55.

⁵² „Imade gdješto grb bosanski i na pojedinih nacrtih učinjenih u inostranstvu; tako Esterhazijeva galerija u Budimpešti čuva nacrt bosanskoga grba po slavnom Albrechtu Düreru god. 1515.“; Rački 1890, 133.

coat of arms of the Habsburg monarchy after it annexed Bosnia and Herzegovina in 1908.

The fact that the Bosnian heraldic device, which included an arm with a sword, was finally selected as the symbol of Bosnia and Herzegovina under Austro-Hungarian rule, is largely due to the influence of the Habsburg heraldic monuments. The consulted historians and experts who knew about those monuments also played a big part. Hungarian historians particularly pointed to the Bosnian coat of arms shown on the Triumphal Arch of Emperor Maximilian in their efforts to prove their theses about the necessity of adopting this symbol as the state arms of Bosnia. All of them attributed the authorship of this coat of arms to Albrecht Dürer, however, later research has shown that the author of heraldic symbols on the Triumphal Arch and on the Heraldic tower in Innsbruck was Maximilian's court painter and architect Jörg Kölderer.

The Triumphal Arch was instrumental in the final choice of the symbol with the arm and the sword as a standard Habsburg heraldic symbol for Bosnia. The influence of this heraldic monument on the development of the Bosnian coat of arms can not be overestimated, and the fact that this symbol was chosen as the state symbol for Bosnia and Herzegovina in the end of the 19th century only testifies to the role it played in this question.

Literatura

- Asbóth, J.* 1888, Bosnien und die Herzegowina – Reisebilder und Studien, Wien 1888.
- Budak, N. – Krušelj, Ž. – Strecha M.* 2003, Habsburzi u Hrvati, Srednja Europa, Zagreb 2003.
- Chmelar, E. (Hrsg.)* 1886, Die Ehrenpforte des Kaisers Maximilian I, Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, Bd. 4, H. 1, Wien 1886, 289-319.
- Ehm, J.* 1985, Praha, Panorama, Praha 1985.
- Filipović, E. O.* 2009, Grbovnik Virgila Solisa i ilirska heraldika, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 41, Zagreb 2009, 187-199.
- Größing, H.* 1968, Johannes Stabius – Ein Oberösterreicher im Kreis der Humanisten um Kaiser Maximilian I., Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, Bd. 9, Graz – Wien – Köln 1968, 239-264.
- Grünenberg, K.* 1480, Das Wappenbuch Conrads von Grünenberg, Ritters und Bürgers zu Constanz, 1480.
- H. P. R.* 1951, Maximilian's Triumphal Arch, Bulletin of the Museum of Fine Arts, Vol. 49, No. 278, 1951, 95-98.
- Halm, P.* 1965, Die 'Fier Gulden Stain' in der Dominikanerkirche zu Augsburg, u: Studien zur Geschichte der Europäischen Plastik – Festschrift Theodor Müller, Kurt Martin (ed.), Hirmer, München 1965, 195-222.
- Holub, J.* 1917, Bosznia Czimere, Turul – A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye, 1917-1, Budapest 1917, 54-57.
- Huizinga, J.* 1964, Jesen srednjeg vijeka, MH, Zagreb 1964.
- Hye, F.* 1993, Zur Geschichte des Staatswappens von Kroatien und zu dessen ältester Darstellung in Innsbruck, Arhivski vjesnik, god. 36, Zagreb, 1993, 131-147. (= Schweizer Archiv für Heraldik. Archivum heraldicum, Bd. 108, 1994, 163-172).
- Klaić, V.* 1904, Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, II/3, Zagreb 1904.
- Lüken, S.* 1998, Kaiser Maximilian I. und seine Ehrenpforte, Zeitschrift für Kunstgeschichte, Bd. 61, H. 4, München-Berlin 1998, 449-490.
- Mather, C.K.* 1975, Maximilian I and His Instruments, Early Music, Vol. 3, No. 1, 1975, 42-46.
- Maximilian 1775*, Der Weiß Kunig. Eine Erzählung von den Thaten Kaiser Maximilian des Ersten (von Marx Treitzsaurwein auf dessen Angaben zusammengetragen, nebst den von Hannsen Burgmair dazu gefertigten Holzschnitten, Herausgegeben aus dem Manuscripte der kaiserl. königl. Hofbibliothek), Wien 1775.
- Münster, S.* 1552, Cosmographiae uniuersalis Lib. VI, Basileæ, apud Henrichum Petri, 1552.
- Nyári, A.* 1884, Bosznia czimere (Két érem-, egy pecsétrajjal és színes czímermelléklettel), Turul – A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye, 1884-1, Budapest 1884, 9-16.
- Posse, O. (Hrsg.)* 1912, Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806, Bd. III (1493-1711), Verlag der Wilhelm und Bertha V. Baensch Stiftung, Dresden 1912.
- Rački, F.* 1890, Stari grb bosanski, Rad JAZU, knj. CI, Razredi filološko-historički i filozofsko-jurisdički, XXX, Zagreb 1890, 127-169.
- Raukar, T.* 1997, Hrvatsko srednjovjekovlje – Prostor, ljudi, ideje, Školska knjiga – Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb 1997.
- Richental, U.* 1483, Concilium zu Konstanz – Chronik des Konstanzer Konzils, Anton Sorg, Augsburg 1483.
- Schauerte, T.* 2001, Die Ehrenpforte für Kaiser Maximilian I. – Dürer und Altdorfer im Dienst des Herrschers, Kunstwissenschaftliche Studien, Bd. 95, München – Berlin 2001.
- Schauerte, T.* 2005, Die Ehrenpforte, u: Maximilian I. – Triumph eines Kaisers: Herrscher mit europäischen Visionen, Tiroler Kunstkataster, (Hrsg. Herta Arnold), Kulturgüter in Tirol, 6, Innsbruck 2005, 18-23.

- Silver, L.* 1985, *Shining Armor: Maximilian I as Holy Roman Emperor*, Art Institute of Chicago Museum Studies, Vol. 12, No. 1, Chicago, Autumn 1985, 8-29.
- Silver, L.* 2000, *Caesar Ludens: Emperor Maximilian I and the Waning Middle Ages*, u: *Cultural Visions: Essays in the History of Culture*, (eds. Penny Schine Gold and Benjamin C. Sax), Internationale Forschungen zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft, Bd. 41, Rodopi, Amsterdam 2000, 173-196.
- Silver, L.* 2008, *Marketing Maximilian – The Visual Ideology of a Holy Roman Emperor*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2008.
- Solis, V.* 1555, *Wappenbüchlein*, Nürnberg 1555.
- Соловьев, А.* 1932, *Постанак илирске хералдике и породица Охмушевић*, Гласник Скопског научног друштва, XII, Скопје 1932, 79-125.
- Solovjev, A.* 1954, *Prinosi za bosansku i ilirsku heraldiku*, GZM n. s. A, IX-X, Sarajevo 1954, 87-137.
- Šišić, F.* 1939, *Politika Habsburgovaca spram Hrvata do Leopolda I*, Rad JAZU, knj. 266, Razred Histo-ričko-filologički i filozofičko-juridički, knj. 120, Zagreb 1939, 93-148.
- Thallóczy, L.* 1881, *A Bosnyák czímer és zászló-kérdés*, Archæologiai Értesítő, Uj folyam – I kötet, Budapest 1881, 23-39.
- Thomas, B.* 1955, *The Hunting Knives of Emperor Maximilian I*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series, Vol. 13, No. 6, New York 1955, 201-208.
- Wiesflecker, H.* 1986, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende der Neuzeit*, Bd. V. *Der Kaiser und seine Umwelt. Hof, Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur*, R. Oldenbourg Verlag, München 1986.
- Wiesflecker, H.* 1999, *Österreich im Zeitalter Maximilians I. Die Vereinigung der Länder zum frühmodernen Staat. Der Aufstieg zur Weltmacht*, Verlag für Geschichte und Politik – Oldenbourg, Wien – München 1999.
- Wood, C. S.* 2005, *Maximilian I as Archeologist*, Renaissance Quarterly, Vol. 58, No. 4, 2005, 1128-1174.